

Фолклори маросимҳои мавсимии сокинони водии Ҳисор

Ҳисори Шодмон яке аз водихои доманфарохи собиқ Аморати Бухоро маҳсуб мешуд. Сатҳи он аз водии Кешрӯд (Вилояти кунунии Қашқадарӣи Ҷумҳурии Ўзбекистон), хосатан, Шахрисабз оғоз гардида, бо шаҳру деҳоти Ғузору Деҳқонобод, Дарбанду Бойсуни вилояти Сурхандарӣи Ўзбекистон бо шаҳрҳои Тирмизу Деҳнави он, дар ҷануб то ноҳияҳои Қубодиёну Шахритуси Ҷумҳурии Тоҷикистон ва маркази водии Ҳисори Шодмон бо ноҳияҳои Турсунзодаву Шахринави кунуниро фарогир буд. Аз самти шимолу шарқӣ дараҳои хушманзари кӯҳсори Варзобу Ромит то Файзобод ба ин водӣ шомил буданд.

Сокинони ин водии зархези бостонӣ, асосан тоҷикон ва баъзе қавми чорводори туркзабон ва арабҳову ҷўғихои кучӣ буданд.

Рӯзгордорӣ ва маросимҳои мавсимии сокинони он тибқи гоҳшумориҳои Қамарии ҳичрӣ сурат мегирифтанд. Барои кишоварзони водии Ҳисор дониستاني вақт хеле зарур буд.

Фолклори маросимҳои мавсимӣ аз баҳши бостонии маънавиёти мардуми водии Ҳисор мебошанд, ки моҳиятан ба шуғли инсонҳо, касбу кори сокинони ин водӣ марбутанд. Суруду таронаҳо ва дигар намудҳои асарҳои шифоҳӣ, ки дар рафти маросимҳои кишоварзӣ ҳангоми иҷрои меҳнат дар рӯзу ҳафтаҳои муайяни сол, моҳу фаслҳои ҷудогона иҷро мешаванд, фолклори маросимҳои мавсимӣ номида мешаванд. Ин баҳши эҷодиёти шифоҳӣ бо бисёр соҳаҳои меҳнатӣ, рӯзгори маънавии аҳли заҳмат, пеш аз ҳама, бо шуғли косибӣ, урфу одат, анъана, санъату мусиқӣ, сеҳру ҷоду ва бинишу равиши аҳли меҳнат иртибот дорад. Ин баҳши маросими мавсимӣ аз нигоҳи мазмуну мундариҷа ҳодисаи хеле мураккаб аст.

Баррасӣ ва таҳқиқи маросимҳои мавсимӣ аз нигоҳи замони иҷро ниҳоят аҷиб мебошад. Ин соҳаи эҷодиёти шифоҳӣ аз ибораву ифодаҳои рехта, мақолу зарбулмасал ва суруду таронаҳои гуногуншаклу мухталифмазмун таркиб ёфтаанд.

Анқариб тамоми ин намуди осори мардумиро мазмунҳои сеҳромезӣ фарогир аст, ки инсонҳо онҳоро ҷиҳати аз офатҳо ва нобудӣ эмин мондани ҳосили кишоварзӣ ва чорпоёнашон баргузор менамуданд. Иҷрои маросимҳои мавсимӣ тибқи гоҳшумориҳои махсуси маҳалҳои ҷудогона дар айёми муайяни сол сурат мегирифт. Фолклори маросимҳои мавсимӣ ҷиҳати дарки ҷаҳонбинии тӯдаҳои мардуми меҳнатпеша ва муайян намудани завқи бадеии заҳматкашон мусоидат менамояд. Ин соҳаи эҷодиёти шифоҳии мардум на ин ки моҳияти илмӣ, балки аҳамияти назарраси амалӣ низ доранд. Мо тавассути фолклори маросимҳои мавсимӣ бо ҷаҳонбинӣ ва маънавиёти кишоварзон, ҳунармандон, молдорон ва қишри мухталифи инсонҳои замони гузашта оғоҳ мегардем, моҳияти онҳоро дарк менамоем, аз пайдоиш, густариш ва тақомули ин ва ё он маросим ва ё асарҳои фолклорӣ оғоҳ

мешавем. Маросимҳои мавсимӣ, хосатан чашнҳои Наврӯз, Сада, Меҳргон, Гулгардонӣ, Суманакпазӣ, Чуфтбаророн, Ашаглон, Барфӣ, шугли кишоварзии дараву хирманкӯбӣ ва Мандоғу Достбагардан, Буттамурд дар таркиби хеш як силсила анъана ва расму оинҳои бостониро нигоҳ дошта, то даврони мо пойдор гузоштаанд. Бинобар ин онҳо наинки моҳияти бадеӣ, балки аҳамияти бузурги маданияву маърифатӣ ва таърихӣ низ доранд.

Мо фолклори маросимҳои мавсимиро наомӯхта роҷеъ ба пайдоиши як силсила образҳои бадеӣ наметавонем иброи назар намоем. Масалан, сафедӣ рамзи хубиву хушнудӣ ва ифодагари симои ахурӣ дар фолклор мебошад, ки онро мардуми водии Ҳисори Шодмон ва ҷойҳои дигари тоҷикнишин дар ҷашни Наврӯз риоя мекунанд ва ин образи бадеӣ баъдан ба ҷашни арӯсӣ ва лирикаӣ халқӣ гузашта, ҳатто то ба адабиёти ҳаттӣ густариш ёфтааст, ки дар ин хусус мо дар рисолаи «Маросимҳои мавсимии тоҷикони Осиёи Марказӣ»-и хеш бисёрҷониба таваққуф намудаем.

Кишоварзони водии Ҳисор маросимҳои мавсимиро бо ният ва орзуи барору самарабахшии корҳои кишоварзӣ, чорводорӣ ва хунармандиву касибӣ созмон медоданд. Ҷиҳати амалӣ намудани мақсаду мароми хеш ҳар як кишоварз мехост, ки айёми кишти зироатро муайян намояд. Бинобар ин маросимҳои мавсимӣ ва фолклори онро бо гоҳшумориҳо, яъне тақвимҳои аҳли меҳнати водии Ҳисорро бояд бо гоҳшумориҳои маҳаллӣ тавҷам баррасӣ намуд. Чунки кишоварзон гоҳшумориҳоро дар натиҷаи мушоҳида ва ташҳиси вазъ ва ҳолатҳои обу ҳавои диёрашон, тағйирёбии ҳолатҳои табиат, нумӯъ ва сабзидани наботот, дар вақти муайян парида омадани паррандагон, зухур ва ғайб задани ҳашароту ҳазандагон ва бо мақсади ба низом даровардани корҳои кишоварзӣ мушаххас ва таъин намудаанд. Бинобар ин кишоварзон бидуни тақвимҳои Шамсиву Қамарии ҳиҷрӣ боз дар ҳар як водӣ ва маҳалҳои иқоматашон тақвимҳои маҳаллии ҷузъӣ ва иловагӣ доштанд. Аз ин рӯ, мо таҳқиқи фолклори маросимҳои мавсимиро тибқи фаъолияти меҳнатӣ ва тавлидӣ ба ду бахш тақсим намуда, анҷом медиҳем.

Бахши аввали фолклори маросимҳои мавсимиро кишоварзон бо орзу ва нияти фаровонҳосилӣ ва аз офатҳо эмин монандани маҳсулоти кишоварзӣ баргузор менамуданд, ки онро «Фолклори маросимҳои ситоиши меҳнат ва баракати кишоварз» номгузорӣ намуда, таҳқиқ кардаем ва дар ин боб масъалаҳои зайл мавриди пажӯҳиш қарор гирифтаанд: «Хут ва аҷуз», «Гулгардонӣ», «Чуфтбаророн», «Сайри лола», «Сайри гули сурх», «Суманак», «Сусхотун», «Одатҳои боздоштани бориш», «Кӯчуна», «Наврӯз ва оинҳои он».

Муҳлати ин бахш дар водии Ҳисор аз нимаи дувуми моҳи ноябр ё аз аввали моҳи Қавси гоҳшумории Шамсии ҳиҷрӣ, аз нахустин рӯзи шудгори тирамоҳӣ, то ҳангоми дарави зироати ғалладона идома меёбад.

Давраи дувуми фолклори маросимҳои мавсимӣ аз рӯзи бардошти кишти зироат то поён ёфтани ғунучини ҳосили деҳқонӣ иборат буда, он

аз моҳи июн, яъне нимаи дувуми моҳи Саратони Шамсии ҳичрӣ то аввали моҳи ноябр, яъне аввали моҳи Акраби гоҳшумории Шамсии ҳичрӣ давом мекунад ва аз маросимҳои зайл иборат аст, ки мо онҳоро «Фолклори ҷараёни кишоварзӣ ва корҳои дигар» унвон намудаем ва маросимҳои зайлро фарогир аст: «Мандоғ», «Яккафарёд», «Анталҳо», «Ёзӣ», «Дарзапартояк», «Буттамурд», «Хирман ва хирманкӯбӣ», «Майдо», «Чоштбаророн», «Барфӣ», «Суруди бофандагон», «Ҳешим», «Намадрезон» ва «Кӯхнахар» иборат аст.

Маросимҳои мавсимии сокинони водии Ҳисор хеле доманадор ва мураккаб мебошад. Мо дар ин мақола роҷеъ ба ҳамаи онҳо имконияти таваққуф карданро надорем. Яке аз онҳо маросими «Гулгардонӣ» мебошад, ки ба муносибати наздик омадани фасли баҳор ва фаро расидани Наврӯзи дилафрӯз аз ҷониби бачаҳо дар ҳар маҳал бо баъзе тафовути номҳо ба муносибати шукуфтани гулҳои нахустин баргузор мегардад, ки таронаҳояш басе ҷолиб мебошад.

Вобаста ба корҳои кишоварзӣ ва дарав дар байни мардумони мо баъзе маросим ва расму одатҳои низ арзи ҳастӣ намудаанд, ки пайдоиши онҳо ба афкори ибтидоии фалсафии кишоварзон марбут мебошад. Дар маҳалҳои гуногун бо номи мухталиф вучуд доштани таронаҳои оид ба меҳнат, яъне ҳангоми ғунучини ҳосили кишоварзӣ иҷрошаванда дар замони хеле қадим пайдо шуда, ҳоси маросимҳои мавсимианд. Онҳо ба ақида ва афкори инсонҳои давраи ибтидоӣ марбутанд. Аз рӯи мушоҳидаи мо дар баъзе деҳаҳои водии Ҳисор, аз он ҷумла дар рустои Ромит суруди маросимии «Ман доғ» то солҳои шастуми асри ХХ қабл аз ба итмом расидани дарави гандум ва даравида шудани дарзаи охирон даравгарон суръати корро мепазониданд. Дар айёми поён ёфтани дарав кишоварзон дастҳои худро ба китфҳои ҳамдигар гузошта, дастҷамбона бо садои баланди каме маҳзунона «Ман доғ» мегуфтанд.

Чунин ақида на ин ки дар байни ғаллакорон, балки дар байни боғдорон низ ба мушоҳида мерасад. Масалан, анорпарварони рустои Варгонза (Кешрӯд) «Бутта мурд» ном маросиме доранд. Буттамурд ба муносибати поён ёфтани ҳашари бо лой пӯшонидани буттаҳои анор, ки мардум онро «Аноргӯркунон» меноманд, баргузор мегардид. Кишоварзони рустои Варгонза, асосан, анорпарваранд. Дар фасли зимистон обу ҳавои ин деҳ, ки сард буда, дар домани қаторкӯҳи Зарафшон воқеъ аст, хеле сард мебошад. Баъзе солҳо дар фасли зимистон, ҳосатан дар «Чиллаи калон» ҳаво шабона то 15-20 дарча аз сифр поён мефарояд. Аз ин сабаб боғдорон баъди бардошти мевачот, пеш аз сард гардидани ҳаво аз охири моҳи октябр то аввали декабр тамоми буттаҳои анорро бо роҳи ҳашар ва бо қувваи мардикорон бо чим «гӯр» мекунанд ва маросимашро «Аноргӯркунон» меноманд. Мардикорон бо либоси махсус дар пой чорук, ки онро аз пӯсти гов таҳия менамуданд, ба ҳашари аноргӯркунӣ ҳозир мешуданд. Ҳар як иштирокчи ҳашар вазифаи мушахасро иҷро менамуд. Ду се нафар буттабаро, чаҳор нафар қанотгир ва чаҳор нафар вазифаи лоймониро адо менамуд. Буттаҳои анорро кишоварзон аз соли аввали аз қаламча

сабзонидан тирамоҳ ба пуштаи чӯйи анор рӯ чониби қибла хобонида, ба болояш чим мегузоранд, сипас аз ду тараф бо чими аз чӯйи анор бо белҳои махсус гирифтаре аз поён ба боло болойи ҳам гузошта, бо пушти бел зада ҳамвор карда мебароянд. Ҳамин тавр, буттаҳои анор аз чавонӣ «ба гӯр кардан» одат мекунанд. Дар фасли тирамоҳ аз аввали моҳи октябр вақте ки ҳосили анорро гирифтанд, буттаҳои анор чанд рӯз дам мегиранд. То рӯзи аноргӯркунон ба чӯйи он об мемонанд, ду се рӯз пеш аз гӯр кардани буттаҳои анор обро мебаранд, ки чӯйи анор обро кашад ва ба гирифтани чим қоим шавад. Субҳи рӯзи ҳашар аввал аз пируни деҳа фотиҳа гирифта, баъди сарфи таоми субҳона, ширчай ва нонҳои махсус, ки ба муносибаи ҳашар қадбонувон мепазанд ва он нони «мардикорӣ» унвон дорад, тановул мекунанд. Сипас корро аз пуштаи поёни боғ шуруъ мекунанд. Сароғоз ду се нафар буттабаро бо ҳодаҳои махсуси се чаҳор метра така намуда, ба болои буттаи анор давида мебароянд. Дар натиҷа буттаи анор ба чониби қибла ҳам мешавад. Ду нафар қанотгир аз ду тараф буттаҳои ҳамшударо бо дастони худ, ки дастпӯшакҳои махсус доранд, печонидаву чавс намуда, ба болои пушта мехобонанд ва дар ҳамин фурсати кӯтоҳ лоймонҳо ду нафарӣ аз ҳарду паҳлӯ бо белҳои махсуси аноргӯркунӣ аз чӯяки анор чим гирифта, ба болои буттаи ҳамшуда чимҳои бузургро мегузоранд. Дар натиҷа буттаҳои анор дарахти бузург бошанд ҳам ба болои пушта мехобанд. Ва ҳамин тавр, аввал буттаҳои анорро хобонида мераванд, ки ба истилоҳи мардуми деҳ ин амал «галакӯб» ном дорад. То тамоми буттаҳои 3-5 метри анорро «галакӯб» намудан ҳашаракиҳои дигар аз буттаҳои аввалини галакӯбшуда аз ду тараф лой монда, буттаҳои анорро гӯр карда мебароянд. Ҳангоме ки буттаҳои охирини ҳар як хоҷагиро хобонда, аз болояш чим гузоштанд, ҳама баробар «Бутта мурд, бутта мурд» гӯён садо мебароранд. Ин одат то имрӯз боқӣ мондааст. Кишоварзон ба моҳияти он нараванд ҳам, ҳар сол онро чун анъана такрор мекунанд.

Боғдорони ин водӣ бо роҳи гӯр кардани дарахтони анор, анҷир ва буттаву кундаҳои тоқ онҳоро аз сармо эмин нигоҳ медоранд. Кишоварзони ботаҷриба баҳорон пас аз фаро расидани Наврӯз дар давоми моҳи Ҳамал ва аввали Савр боз бутта ва дарахтони анору ангур ва анҷирро аз хок берун карда, бо душоха рост мекунанд. Кишоварзони ботаҷриба ва рӯзгордида парандае, ки дар ин водӣ «каррок» ё «куркури каррок» ном дорад, набинанд, анору ангури боғоти хешро аз хок берун намекунанд. Дар ин бора дар байни кишоварзони водии Сурхандарё ва Кешрӯд ва баъзе маҳалҳои Мовароуннаҳр дар шакли байт мақола арзи ҳастӣ намудааст, ки чунин мебошад:

То набини куркури куррокро,
Аблаҳе бошӣ, кушои боғро.

Дар баъзе маҳалҳои Варорӯд қаринаи дигари он:

То нашнави куркури куррокро,
Аблаҳе бошӣ, кушои тоқро.

низ кор мефармоянд. Мақсад аз мавриди истифода қарор гирифтани ин мақолҳо аз он иборат аст, ки ин парранда барфи охирин ва сардии

вопасини солро сипарӣ намуда, ба ҷойҳои гарм меояд. Кишоварзон мушоҳида намудаанд, ки пас аз пайдо шудани ин парранда ҳеҷ гоҳ дигар ҳаво сард намешавад ва сармо ба боғоти онҳо таҳдид намекунад.

Ҳамин тавр, маросимҳои оид ба меҳнат дар аввали пайдоиш бо ақидаҳои анимистӣ ва сеҳру ҷодуӣ фаро гирифта шуда, бо гузашти айём ин хусусияти худро гум кардаанд. Тавре ки бо баъзеашон иҷмолан шинос шудем, акнун онҳо ҷиҳати сабук гардонидани шугли кишоварзӣ аз аҳамият ҳолӣ нестанд.

Манобеъ:

1. Андреев М.С. Таджики долины Хур (верховья Амударьи) вып. 1, - Сталинабад, 1953.
2. Аҳмадов Рӯзӣ. Фолклори маросимҳои мавсимии тоҷикони Осиёи Марказӣ, Душанбе, 2007.
3. Аҳмадов Рӯзӣ. Маросимҳои мавсимии тоҷикони Осиёи Марказӣ, (нашри дуюм бо иловаҳо) Душанбе, 2015.
4. Рӯзии Аҳмад. Пажӯҳишҳо дар фарҳанги мардуми тоҷик, нашр. «Дониш», Душанбе, 2015.
5. Қодиров Р., Рӯзӣ Аҳмад. Фолклори тоҷикони водии Қашқадарё, ҷ.3, - Душанбе: Амри илм, 2000.
6. Фарҳанги мардуми диёри Турсунзода, Гирдоварӣ ва тадвини Рӯзӣ Аҳмад ва Дилшод Раҳимов, Душанбе, 2012.
7. Эшонқулов У. История земледельческой культуры Горного Согда (с древнейших времён, до начала XX в.), Душанбе, 2007.